

Олена Таран
(Київ)

НАРОДНА ГІГІЄНА УКРАЇНЦІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (за підсумками експедиції на Миколаївщину в жовтні 2008 р.)

Народна гігієна як невід'ємна частина народної запобіжної медицини загалом формувалася з метою охорони здоров'я людей, запобігання хворобам, продовження життя. Вона має свою історію, яка сягає глибини віків. Турбота про харчування та здоров'я вже на перших стадіях розвитку суспільства стала важливим завданням людини. З метою збереження власного здоров'я та здоров'я родини народ використовував (і використовує) звичаї та навички, що допомагали йому зберігати життя в несприятливих умовах оточуючого середовища. Поступово цей накопичений упродовж багатьох століть досвід сформувався в сталу систему – народну медицину.

У жовтні – листопаді 2008 року співробітники відділу «Український етнологічний центр» брали участь у комплексній етнографічній експедиції до Миколаївської (Братський, Єланецький, Новобузький,

Новоодеський р-ни) та Кіровоградської областей (Компаніївський р-н). Одним із завдань цієї експедиції було дослідити стан побутування народної гігієни як складової народної медицини українців. Тут потрібно зауважити, що питання народної медицини не є новим для українських етнологів-дослідників духовної та матеріальної культури нашого народу. Ще в XIX ст. до теми народної гігієни звертались або побіжно торкалися в контексті дослідження народної медицини такі дослідники та збирачі, як П. Чубинський, А. Потєбня, М. Сумцов, І. Пантюхов, Р. Кайндль, Ю. Талько-Гринцевич, В. Милорадович, Д. Кольбушевський, В. Шухевич, М. Федоровський, В. Доманицький та ін. На початку – у першій третині XX ст. важливий внесок у зазначену галузь етнографії українців здійснили А. Онищук, С. Верхратський, В. Кравченко, Н. Загледа, Г. Махулько-Горбацевич та інші дослідники. З другої половини XX ст. на теоретико-мето-

дологічному й аналітичному рівнях почали вивчати народні знання, зокрема народну гігієну, Ю. Бромлей, І. Брехман, М. Гриневич, Р. Дражева, З. Болтарович, а на початку ХХІ ст. – Г. Скрипник, С. Швидкий, О. Кісь, В. Мойсієнко, Н. Серебряннікова, І. Колодюк; побіжно народної гігієни торкаються в тематиці своїх наукових досліджень Г. Бондаренко, О. Боряк та ін. Незважаючи на вагомий набуток української етнології в галузі народної гігієни, відчувається брак польового матеріалу на Миколаївщині.

Польові спостереження, здійснені серед мешканців Миколаївської області, засвідчують, що українці цього регіону вже втратили і не зберегли у своїй пам'яті та повсякденному житті значної кількості гігієнічних настанов, які існували в традиційному суспільстві. Народні методи профілактики хвороб та особиста гігієна зумовлювалися поглядами на етіологію хвороб, поєднуючи в собі раціональні й ірраціональні дії¹.

У зазначеному районі дослідження зафіксовано такі обрядодії (пов'язані з водою): купання, вмивання, обмивання. Стійкою з огляду на важливість функціонування по всій території фіксується гідротерапія, починаючи від народження, коли дитину перший раз купають (обов'язково в певному букеті рослинних компонентів: ромашка, череда, любисток) для профілактики шкірних захворювань. У майбутньому впродовж усього життя постійні водні процедури сприяють загартовуванню організму, аби уникнути гострих респіраторних хвороб. У майже всіх районах Миколаївської області зафіксована заборона миття голови жінками в понеділок. Однак пояснення цьому – варіативні: буде боліти голова (Єланецький р-н), жінка, яка має цього дня голову, буде вдою (Новоодеський р-н)². Як бачимо, тут поєднується раціональне та ірраціональне світосприйняття.

Гостро стоїть у сучасному селі питання гігієни інтимних стосунків. Якщо раніше в традиційному суспільстві були вмотивовані табу на статеве життя, спричинені бажанням звести нанівець народження неповноцінних дітей, які в майбутньому ставали б тягарем не лише для родини, але й усій сільській громаді, то нині такі вмотивовані запобіжники відсутні. Майже повна інертність бажання користуватися засобами контрацепції (як народної, так і офіційної медицини) призводить до народження значного відсотку дітей з фізичними та психічними вадами у зв'язку

з епідемією алкоголізму та наркоманії в селі. За словами одного з педагогічних працівників прикордонного до Миколаївської області Компаніївського району Кіровоградської області, у школах району вже є класи, де взагалі (!) немає здорових дітей. Ця тенденція в селі стрімко набирає обертів, що повинно непокоїти не лише сільську общину та науковців, але й органи влади.

У результаті експедиційного дослідження нами зафіксовано, що досі використовують землю як абсорбуючий і дезінфікуючий матеріал. Ще наприкінці 1990-х років інформаторка таким чином обробляла рану восьмирічній дитині, яку вкусив собака: упіймавши собаку, який вкусив дитину, зістригла пасмо шерсті, спалила його, попел змішала з землею і замастила дитині рану³. На питання, чому жінка не звернулася до лікарні, вона зауважила, що зробила так автоматично, бо раніше скрізь користувалися таким рецептом.

У ряді сіл Миколаївської області нами зафіксовано широке використання полину як глистогінного засобу без простеження місцевої специфіки. Лікувальні та курси антигельмінтної профілактики проводять відповідно до місячних циклів. Зазначимо, що окремі інформатори взагалі не знають відповідного полину фармацевтичного замітника⁴. Принагідно зазначимо, використання полину з цією метою фіксується по всій території України, а також в інших слов'янських народів.

Одним з найстійкіших засобів народної гігієни, який поширений в Україні, є чищення вушних проходів за допомогою воскових свічок.

У с. Новопетрівське Новоодеського району ми зафіксували процес виготовлення та використання воскових свічок із зазначеною гігієнічною метою⁵. Основу свічок складає льняна тканина. Інформаторці відомо, що раніше (за два покоління до неї) користувалися конопляними свічками, це підтверджують польові етнографічні записи. Так, нами разом з Н. К. Гаврилюк був зафіксований факт використання старої конопляної сорочки з цією гігієнічною метою в Радомишльському районі Житомирської області⁶. Рівний клаптик тканини просочують розтопленим воском, висушують та скручують у вигляді воронки. Готову для використання свічку підпалюють, промовляють «Отче наш» і проводять сеанс термотерапії. За словами інформаторки, описана вище процедура допомагає хворим на гіпертонію. Мешканці с. Новопетрівське ще

в середині 1980-х років широко використовували свічковий метод з метою збиття температури в дітей⁷.

Раціональність народних спостережень та дій, пов'язаних із профілактикою та запобіганням хвороб, гігієною, у наш час широко використовується науковою (офіційною) медициною. Брак етнографічного матеріалу в Миколаївській області дає підстави для організації та проведення етапних етнографічних експедицій у зазначений регіон, що в результаті збагатить українську етнографію загалом.

Примітки

¹ Болтарович З. Є. Народна медицина українців / З. Є. Болтарович. – К. : Наукова думка, 1990.

² Записано від Галини Петрівни Лисенко, 1951 р. н., с. Новопетрівське Новоодеського р-ну Миколаївської обл.

³ Записано від Ніни Гаврилівни Завтури, 1949 р. н., с. Новопетрівське Новоодеського р-ну Миколаївської обл.

⁴ Записано від Марії Миколаївни Шевченко, 1935 р. н., с. Лиса Гора Первомайського р-ну Миколаївської обл., 31.10.2008 р.; Таміли Яківни Будовець, 1937 р. н., с. Ганнівка Братського р-ну Миколаївської обл.

⁵ Записано від Надії Миколаївни Коваль, 1958 р. н., с. Новопетрівське Новоодеського р-ну Миколаївської обл.

⁶ Експедиція ІМФЕ, липень 2008 р.

⁷ Записано від Ніни Гаврилівни Завтури, 1949 р. н., с. Новопетрівське Новоодеського р-ну Миколаївської обл.